

Boullón Agrelo, Ana Isabel (ed.)

Antroponimia e lexicografía

Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega. 2017. 334 pp.

Recensión de Eduardo Rodríguez Louredo, IES Agra de Raíces (Cee)

AONOMÁSTICA é un ámbito que conta cunha ampla tradición nos estudos galegos desde a época do Padre Sarmiento. Dentro desta disciplina distínguense tradicionalmente os nomes de lugares (topónimos) e os de persoas (antroponimos). Os antroponimos (nomes de pía, apelidos ou alcumes) son os protagonistas desta obra editada pola profesora Ana Isabel Boullón Agrelo e que, como indica a propia editora no limiar, recolle dous grupos de traballos. No primeiro bloque preténdese “ofrecer unha panorámica dos estudos lexicográficos sobre antroponimia (especialmente dos apelidos) poñendo atención nos principais proxectos que se están a desenvolver en Europa” (p. 7). Como complemento, “no segundo dos bloques do volume os estudos atenden a cuestións máis específicas dos apelidos galegos” (p. 8).

O traballo de Dieter Kremer inicia o libro e o primeiro bloque. O profesor de Trier reflexiona sobre varios aspectos dos dicionarios antroponímicos. Entre eles atopamos as fontes documentais e a necesidade da familiaridade con elas por parte do lexicógrafo, a relación entre a lexicografía onomástica, a xeral e a lexicografía etimolóxica, as dificultades que presenta o estudo dos apelidos en diversos países ou a tradución e normalización de apelidos e nomes. A maior parte do texto dedícaa a examinar como diferentes dicionarios onomásticos de diversos dominios da Romanía europea tratan tres conxuntos de apelidos: os apelidos derivados do latín LUPUS, os que significan ‘raposa’ e un terceiro grupo que inclúe apelidos compostos do tipo do francés *Boileau* e o italiano *Bevilacqua*. O autor non se limita, non obstante, a facer a citada revisión, senón que achega novos datos e interpretacións que contribúen a un mellor coñecemento da orixe dos diversos apelidos. Neste sentido, a ampla experiencia do profesor Kremer, en particular como coordinador do proxecto *PatRom*, déixase ver na amplitude dos datos que manexa e no rigor con que estes son utilizados.

Alda Rossebastiano realiza un percorrido, en orde cronolóxica inversa, por varias obras do ámbito italiano que compilan ben nomes de pía (*I nomi di persona in Italia. Dizionario storico ed etimologico* e o *Dizionario dei nomi italiani*), ben apelidos (o *Dizionario dei cognomi piemontesi, I cognomi d’Italia. Dizionario storico ed etimologico* e o *Dizionario dei cognomi italiani*). Do mesmo xeito que fai a autora, ímonos deter, de maneira especial, no *Dizionario dei cognomi piemontesi*. Nesta obra, ofrécense para cada apelido, entre outros, os seguintes datos: número de portadores, étimo, significado e, algo que sería moi interesante para un dicionario de apelidos galegos, a súa presenza en países de fóra de Europa. Ademais, tamén se ofrece un mapa coa

frecuencia relativa do apelido por provincias (similar á proporcionada polo INE para España) e un gráfico de barras coas ocorrencias do apelido en cada unha das provincias do Piemonte.

Pola súa banda, o profesor Patrick Hanks dedica o seu traballo á onomástica de Gran Bretaña, Irlanda e os Estados Unidos de América. Mentres o primeiro territorio e o último foron e son, en xeral, territorios receptores de inmigrantes, a historia de Irlanda, coma a de Galicia, caracterízase pola salvaxe emigración, consecuencia do dominio inglés e de diversas crises agrarias. Por estas razóns, existen moitísimos portadores de apelidos irlandeses noutros territorios e, pola contra, en Gran Bretaña e os EUA pódense atopar moitos apelidos que os inmigrantes levaron consigo a eses territorios. O profesor da Universidade de Wolverhampton realiza un interesante percorrido por algúns dos aspectos máis rechamantes da lexicografía onomástica irlandesa, escocesa, galesa, inglesa e norteamericana, deténdose de maneira especial nesta última.

A profesora Gallarín dedica o seu traballo a falar sobre un aspecto xeralmente descoidado polos autores de dicionarios onomásticos, as relacións entre antroponimia e deonomástica. A deonomástica estuda como os nomes propios devenen en nomes comúns (p. ex. *Xan* > *ser un xan*). A tese sostida pola profesora Gallarín é que a frecuencia e significado dos segundos condiciona a frecuencia dos primeiros. Por exemplo, a connotación negativa do substantivo deonomástico *celestina* puido favorecer o escaso uso do nome propio *Celestina* na historia do español. A maior parte do artigo, porén, está dedicada aos nomes comúns orixinados mediante procesos diversos dos nomes *María* e *Maruja*: *maría* (lexicalización), *mariquita* (derivación), *baño maría* (composición), *marujear* (derivación), etc.

O capítulo dedicado ao *Diccionario de Apellidos Galegos* (DAG), en proceso de elaboración, é da autoría da editora do libro, a profesora Ana Isabel Boullón Agrelo. Despois de sinalar diferentes obras de onomástica persoal que poden ser de interese para o lector galego, a profesora da USC describe de maneira minuciosa as características macro e microestruturais da obra da que ela mesma é coordinadora. Os apelidos que forman o corpus do DAG son apelidos galegos (*Vázquez, Souto...*), apelidos coincidentes co castelán (*Rodríguez, Calvo...*), apelidos híbridos (froito de deturpacións gráfico-fonéticas como *Feijóo, Lage...*) e apelidos casteláns (resultado da castelanización da onomástica de noso coma *Otero* ou *Soto*, en lugar de *Outeiro* e *Souto*). Todos eles deben contar con, alomenos, 30 ocorrencias no censo do 2001 para seren incluídos no DAG.

A proluxa descrición da microestrutura do dicionario serve á profesora Boullón para se deter en diversos aspectos dos apelidos galegos (etimoloxía, documentación histórica e distribución xeográfica) dunha maneira clara e rigorosa. Dadas a situación

de minorización e marxinación nas que o galego se desenvolveu desde a época moderna, o traballo non podía deixar de facer referencia ao papel do *DAG* na, do noso punto de vista, desexable normalización dos apelidos galegos. Deste xeito, os lemas do *DAG* son as formas galegas dos apelidos, mesmo cando estas non se rexistren no censo do 2001. Ademais, sinálanse as variantes dos apelidos que son froito deturpacións (ortográficas, fonéticas ou morfolóxicas) de carácter castelanizante.

O traballo de Gonzalo Navaza (Universidade de Vigo) é o segundo dos dedicados especificamente á antroponimia galega. Nel, o estudoso dezaio, traballa con tres grupos de apelidos de orixe toponímica. O primeiro fórmano apelidos detoponímicos coma *Tomé, Tomade, Santomé, Cosme, Cosmede, Colmado, André, Andrade*, etc. Todos eles proveñen de topónimos que, pola súa vez, teñen a súa orixe nos antropónimos latinos *Thomas, Cosmas* e *Andreas*. O segundo grupo está formado polas formas galegas *Cividáns/Cividás* e mais a forma deturpada *Cividanes*, a única rexistrada en Galicia. O terceiro grupo confórmano os apelidos *Paraxó/Paraxuá*, que non teñen ningún portador en Galicia, e os castelanizados correspondentes *Parajó/Parajuá*.

Luz Méndez é autora dun traballo sobre a relación entre os apelidos galegos e a gheada e mais o seseo. Segue, neste aspecto, un camiño aberto hai algún tempo por Ana Isabel Boullón, quen reflexionou sobre a gheada e a estandarización da toponimia (Boullón Agrelo 2012). Segundo Méndez, o seseo provocou a aparición de variantes nalgúns apelidos. É o caso, entre outros moitos que se citan, de *Bouza(s)/Bousa(s)* e de *Cernada(s)/Sernada(s)*. Un fenómeno de moito interese do que tamén fala a autora é como o fenómeno da hipercorrección fixo que aparecesen formas grafadas con <z> ou <c> de apelidos que, segundo a súa etimoloxía, deberían ser grafados con <s>. Entre outros, Luz Méndez menciona o caso de Chouciño, hipercorrección de Chousiño (diminutivo da forma común, que tamén é apelido, chouso). No referente á gheada, a interacción deste fenómeno e o proceso de castelanización ortográfica (e fonética) dos apelidos con /j/ en galego (*Lage* por *Laxe*, *Gesteira* por *Xesteira*, etc.), provocaron que non sempre sexa posible determinar cal é a forma xenuína dun determinado apelido. Un exemplo estudado no traballo é o do apelido *Rejo*, que pode ser castelanización de *Rexo* ou representación da gheada a partir dun orixinal *Rego*.

Xosé María Lema, autor dunha interesante monografía sobre os nomes de persoa dunha parroquia galega nas épocas moderna e contemporánea (Lema Suárez 2006), detense nos apelidos portados polos veciños da parroquia de Berdoias (concello de Vimianzo) no s. XVII. O traballo constitúe un minucioso estudo sobre a frecuencia, orixe e distribución xeográfica dos sobrenomes dos habitantes da citada parroquia no s. XVII. Nel atopamos moita información sobre apelidos frecuentes en Galicia (*Fidalgo, Pérez, Rodríguez, Sánchez, Santos, Vázquez...*) e sobre outros característicos da Costa da Morte (*Canosa, Lema, Mouzo, Pais, Trillo...*).

A obra péchase coa contribución de Valentina Formoso e Ana Iglesias, autoras que presentan o resultado dunha investigación sobre as actitudes dos estudantes universitarios galegos no referente á galeguización da antroponimia e da escolla de nomes “galegos” para os nenos e as nenas. A análise do discurso producido en tres grupos de discusión amosa que os mozos galegos teñen unha actitude positiva cara á normalización estandarización da toponimia, o que contrasta cunha actitude, en xeral, reticente á galeguización de nomes e apelidos. As supostas motivacións ideolóxicas (nacionalistas) da mudanza son valoradas de maneira crítica e non se concibe ningún tipo de restitución allea á vontade das persoas portadoras de nomes ou apelidos. No que respecta ao segundo tema estudado polas autoras, cómpre dicir que moitos participantes identifican como “galegos” nomes que, en sentido estrito, son tan galegos coma casteláns. É o caso de *Manuella*, *Antía*, *Noa*... Os participantes no estudo manifestan que o feito de lle poñer nomes galegos aos fillos é froito dunha “moda” e contrastan o que acontece en Galicia coa situación doutras comunidades con lingua propia: a vasca e a catalá.

En definitiva, trátase dunha obra con traballos moi valiosos e de grande interese para os estudosos de antroponimia. O segundo bloque de artigos (o constituído polos traballos de Boullón, Navaza, Méndez, Lema e mais Formoso/Iglesias) é especialmente relevante para os especialistas galegos en onomástica e, en xeral, para o público galego ilustrado. Esperamos con ansia que o *DAG* sexa pronto unha realidade e veña a cubrir ese baleiro que existe na onomástica galega e que, como se desprende dos traballos dos profesores Kremer, Rossebastiano e Hanks, é un fértil campo de traballo para outros dominios lingüísticos.

Referencias bibliográficas

- Boullón Agrelo Ana Isabel. 2012. A gheada na onomástica (achegas á estandarización), *Estudos de Lingüística Galega* 4, 151-168. <http://hdl.handle.net/10347/6137>.
- Lema Suárez, Xosé M.^a (2006): *Onomástica histórica dunha parroquia galega: Berdoias (1607-2000). I. Os nomes masculinos*. Santiago de Compostela: Asociación Galega de Onomástica / Instituto da Lingua Galega. http://ilg.usc.es/agon/wp-content/uploads/2010/09/Lema_Berdoias.pdf.